

Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

Hledači pravdy

ve východočeských románech

Terézy Novákové

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Anna Stejskalová

Autorka: Marta Někviňová

Otradov

6. ročník, ČJ – D, 2001 – 2007

prezenční studium

Měsíc a rok dokončení: duben 2007

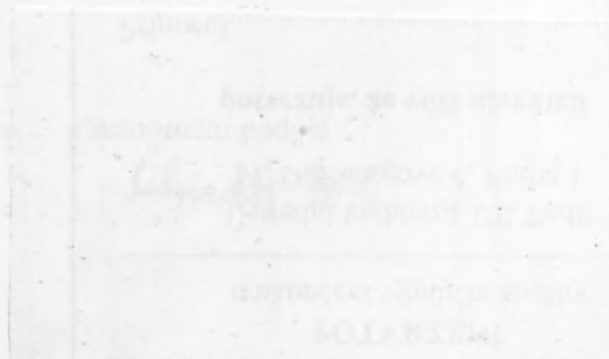
Obsah

I.	Úvod	4
II.	Kdo byla Teréza Nováková?	
II. 1.	Kdo to byla Teréza Nováková?	8
II. 2.	Teréza Nováková a výchova Čechy	11
III.	Jar Jilek	
III. 1.	Vznik románu	14
III. 2.	O směřování románu	15
III. 3.	Jilkův útek ze svobodné duše	16
III. 4.	Jilkova první víra	17
III. 5.	Nejhořlejší nová románu	19
III. 6.	Shrnutí	20
IV.	Jar Šmalán	
IV. 1.	Vznik románu	21
IV. 2.	Křehký příběh a jeho zakončení v realitě	21
IV. 3.	Sztájnec a Šmalán	23
IV. 4.	Šmalán v pochybích a křehká víra a Jádlo pravdy	24
	Evangelium	24
IV. 5.	Zlomový okamžik: Šmalánova představa - rozbití s ryflicemi	24

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Místo vypracování: Otradov

Úplné datum: 7. 4. 2007

Obsah

I.	Úvod	6
II.	Kdo byla Teréza Nováková?	
II. 1.	Kdo to byla Teréza Nováková?	8
II. 2.	Teréza Nováková a východní Čechy	11
III.	Jan Jílek	
III. 1.	Vznik románu	14
III. 2.	O struktuře románu	15
III. 3.	Jílkův útěk za svobodou ducha	16
III. 4.	Jílkova pevná víra	17
III. 5.	Nejsvětější místo románu	19
III. 6.	Shrnutí	20
IV.	Jiří Šmatlán	
IV. 1.	Vznik románu	21
IV. 2.	Kořeny příběhu a jeho zakotvení v realitě	21
IV. 3.	Seznámení se Šmatlánem	23
IV. 4.	Šmatlánovy pochyby o katolické víře a hledání pravdy ve víře Evangelické	23
IV. 5.	Zlomový okamžik Šmatlánova hledání - seznámení s myšlenkami Socialismu	25
V.	Na Librově gruntě	
V. 1.	Vznik románu	28
V. 2.	Od národopisu k živému člověku	28
V. 3.	Rok 1848 na české vsi	29

V. 4. Vlastenectví	30
V. 5. Výjimka ve východočeských románech Terézy Novákové	30
VI. Děti čistého živého	
VI. 1. Vznik románu	31
VI. 2. Struktura románu	32
VI. 3. Lyrická krajinomalba	32
VI. 4. O blouznivcích	33
VI. 5. Tragika románu	35
VI. 5. 1. Tragika nešťastné lásky	35
VI. 5. 2. Tragika dalších postav románu	36
VI. 5. 3. Osud Heleny Koutné	36
VI. 6. Rozdílnost víry u blouznivců	37
VI. 7. Světlá a temná místa v ději, rozpory	37
VI. 8. Závěr románu	39
VI. 9. Shrnutí	40
VII. Drašar	
VII. 1. Vznik románu	41
VII. 2. Kdo byl Drašar	41
VII. 3. Po Drašarových stopách	42
VII. 3. 1. Drašarovo vlastenectví	43
VII. 4. Shrnutí	46
VIII. Závěr	
VIII. 1. Zamyšlení nad východočeskými romány Terézy Novákové	48
VIII. 2. Znájí dnešní mladí lidé dílo Terézy Novákové ?	50

Poznámky	53
Resumé	54
Klíčová slova	55
Prameny a literatura	56
Přílohy	58

I. ÚVOD

Osobnost spisovatelky Terézy Novákové (viz příloha č.1) je dnes neprávem zapomínána, zůstává ve stínu dvou předních starších spisovatelek, Boženy Němcové a Karoliny Světlé, ačkoli jako jediná žena patří mezi čelné představitele české venkovské realistické prózy na sklonku 19. a počátku 20. století. Zprvu se inspirovala tvorbou Karoliny Světlé, která se jí stala celoživotním vzorem, avšak od romantických počátků se Nováková kolem roku 1890 propracovala k realismu. Plynule navázala na Světlou, když z jejích ještědských děl čerpala vzor pro své realistické romány z východních Čech. Především usilovala o zobrazení psychologie postav, jejich náboženského myšlení i tragiky života.

Zatímco knihy Němcové a Světlé jsou i dnes čteny, z díla Novákové současně čtenáře oslovuje především povídkový soubor Úlomky žuly a román Drašar. Nezáměr o dílo Novákové má hned několik příčin. Za prvé Nováková se stala spisovatelkou východních Čech, i když odtud nepocházela, a ve svých povídkách i románech využívala zdejší mluvu, zobrazovala lidovou kulturu a zvyky z východočeského regionu v poslední třetině devatenáctého století. Její tvorba je proto mnohým současným čtenářům obtížně přístupná. Dalším důvodem malého zájmu jsou náměty jejích románů. Hlavními hrdiny jsou obyčejní venkovští lidé, kteří by dávno upadli v zapomnění, kdyby jim Nováková nevystavěla nesmrtelný literární pomník. Všichni mají společný osud - hledají životní pravdu a sociální jistoty, nejčastěji ve víře. Navíc všechny romány – s výjimkou románu Na Librově gruntě - končí pesimisticky, a tak pro mnohé čtenáře nejsou právě z tohoto důvodu atraktivní. A v neposlední řadě nelze opomenout, že autorčina díla jsou věnována

především lidem z východních Čech, kteří znají kouzlo, ale i drsnost tamní přírody, kde jako by se zastavil čas, a vědí, jaké poměry tam kdysi panovaly.

Cílem práce je pokusit se ukázat vznik „bludařství“ a snahu „bludařů“ hledat nejen sociální, ale i duchovní jistoty, jak to Nováková zobrazuje ve svých východočeských románech.

Jak už jsem uvedla výše, Nováková psala především o východních Čechách a pro tamní čtenáře. To byl jeden z hlavních důvodů pro výběr tématu diplomové práce. Pocházím totiž ze zapadlého kouta nejvýchodnějších Čech - z vesnice Otradov, jež je jedním z dějišť románu Děti čistého živého (v románu Zderadov). Zdejší kraj se za sto let téměř nezměnil, řeč však ano, ale i dnes v mluvě zdejších lidí najdeme řadu výrazů důvěrně známých z Novákové próz. Pokud jde o vymezení tématu diplomové práce, lze říci, že pro čtyři z pěti východočeských románů je společným rysem právě „bludařství“; pouze román Na Librově gruntě se z této řady vymyká. Nováková, ač vyrůstala a dospěla v katolickém prostředí, se intenzivně zajímala o nezvyklé náboženské učení pro zdejší kraj po mnoho desetiletí typické, jež z regionu vytvořilo osamělý ostrůvek odlišný od většiny Čech.

II. KDO TO BYLA TERÉZA NOVÁKOVÁ ?

II. 1. Teréza Nováková

TERÉZA NOVÁKOVÁ (31. 7. 1853 Praha – 13. 11. 1912 Praha)

„Tvůrkyně povídek a románů, které vycházejí z věrohodného zpodobení lidového prostředí východních Čech a soustřeďují se k nevšedním jedincům a k jejich konfliktům s okolím. Význačná činitelka ženského hnutí a organizátorka národopisného průzkumu východních Čech.“¹⁾

Teréza Nováková se narodila 31. července 1853 v Praze v Žitnobranské ulici číslo 525 (dnes roh Žitné ulice a ulice V Túních) jako dcera Františka Lanhause, úředníka České spořitelny, a Arnošky rozené Deutschové. V dětství se od chůvy a matky naučila mluvit nejdříve německy a až od čtyř let ji učil otec česky.

Do školy začala chodit v roce 1859. Navštěvovala soukromou školu Františky Svatavy Amerlingové, na níž se vyučovalo ve vlasteneckém duchu se zaměřením na českou historii a kulturu (starší české dějiny, vlastivěda a čeká mluvnice). Školní docházku dokončila v roce 1869. Od roku 1865 navštěvovala cvičební hodiny v Tyršově Sokole. *„Školní moje léta byla však příčinou choroby mé (pozn. - v pěti letech prodělala zhoubnou spálu) , dobou chmurného utrpení, všecko moje vědění bylo těžce vydobyto a jen úspěchy mé při učení, vášeň čtenářská a nade vše něžná láska mé matky, jejíž jsem byla do konce jejího života výhradním miláčkem, učinily, že jsem vůbec ráda žila.“²⁾* V roce 1870 ji Sofie Podlipská uvedla do Amerického klubu dam, jenž se scházel v domě rodiny Náprstkovy na Betlémském náměstí na Starém Městě pražském. Dokonalá znalost němčiny, angličtiny a francouzštiny jí

umožňovala v originále číst díla evropské literatury, orientovat se v ní a později ji i překládat. Ve studentském prostředí navázala známost se Svatoplukem Čechem a také poznala svého budoucího manžela Josefa Nováka.

S PhDr. Josefem Novákem se v září 1874 zasnoubila a 5. srpna 1876 byli oddáni ve svatoštěpánském kostele na Novém Městě. Poté se manželé odstěhovali do Litomyšle, kde byl dr. Novák jmenován gymnaziálním profesorem.

V září 1877 se Novákové narodilo první dítě - mrtvá holčička, o dva roky později přišel na svět syn Theodor, s nímž později podnikala výpravy po východních Čechách, a týž rok zemřela její matka. V roce 1880 se Novákovým narodil syn Arne, který měl později jako literární kritik a historik velký vliv na matčin literární vývoj a seznamoval ji s moderními uměleckými proudy. V roce 1881 se narodila dcera Marie. Přednáškou o Karolině Světlé, která jí byla celoživotním vzorem, zahájila Nováková v roce 1882 veřejnou i literární činnost. Přednášku otiskl regionální časopis *Jitřenka*, který začal vycházet v Poličce a do něhož přispívala i později. Roku 1883 se Novákovým narodil další syn František a téhož roku zemřel autorčin otec. V roce 1886 do rodiny přibyla Ludmila a Novákoví strávili první prázdniny v Budislavi. Národopisný ruch na sousední Moravě a pobyt v Budislavi přivedly autorku k soustavnému studiu lidové architektury, náradí, řeči a kroje, a tak vznikla její etnografická studie *Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku* (1890). „Roku 1888 navštívila jsem opět po letech Prahu a poznala blíže pí Karolínu Světlou, jíž jsem se již jako plaché děcko kořila.“³⁾ Roku 1893 díky stipendiu od spolku Svatobor prochází za studijními účely vesnice v okolí Budislavi (Borová, Pustá Rybná, Telecí, Bystré, Krouna, Otradov, Miřetín, Budislav) a sbírá náměty ke svým dílům.

V rozmezí deseti let – 1895 – 1905 – jim zemřely čtyři děti (z toho dva synové, Theodor a František Vladimír za tragických okolností). Roku 1895 se Novákovi se natrvalo odstěhovali z Litomyšle zpět do Prahy. Téhož roku autorka v Praze založila a deset let redigovala časopis *Ženský svět*, a navázala tak na emancipační činnost Karoliny Světlé a Elišky Krásnohorské. V roce 1896 se manželům Novákovým narodil syn Jaroslav, který později padl v první světové válce. Terézu Novákovou zvláště zasáhla smrt syna Theodora, jenž utonul při výzkumu Labe (1901), s nímž sbírala materiál pro XIII. svazek *Ottových Čech*, který v roce jeho smrti dokončila. V roce 1907 zemřel spisovatelčin manžel. Nováková se uchýlila do východních Čech, k nimž přilnula, a od roku 1908 se natrvalo přestěhovala do chalupy č. 74 v Proseči (viz příloha č.3). Na závěr života se však vrátila do Prahy.

Dne 13. listopadu 1912 na Malé Straně, v Nerudově ulici č. 253/11, v domě U Červeného beránka, zemřela. Poslední léta zde žila u syna Arna a jeho ženy.

Nováková literárně debutovala v roce 1886 *Maloměstským románem*, vycházejícím z životních osudů Zdeňky Havlíčkové. Její umělecké dozrání znamenala kniha povídek *Úlomky žuly* (1902), z nichž je neznámější povídka *Drobová polévka*. Poté následují východočeské romány zabývající se především osudy jedinců - *Jan Jílek* (1904), *Jiří Šmatlán* (1906), *Na Librově gruntě* (1907). Poté následuje nejobsáhlejší román *Děti čistého živého* (1909). Román *Drašar* byl vydán až posmrtně, v roce 1914, v nakladatelství J. R. Vilímka, které postupně vydalo Sebrané spisy Terézy Novákové.

Nováková je též autorkou cestopisných črt a vlastivědných obrázků *Z nejvýchodnějších Čech* (1898) a spolu s JUDr. Karlem Václavem Adámkem, Zdeňkem Wirthem a svým synem Theodorem Novákem se podílela na *XIII. svazku*

Ottových Čech, jímž byly *Východní Čechy* (1905). Posmrtně vyšla v roce 1913 i její knížka pro mládež *Potulky po Čechách východních*.

II. 2. Teréza Nováková a východní Čechy

Když se novomanželé Novákovi na podzim roku 1876 přistěhovali do Litomyšle, znamenalo to pro Terézu velký šok. Byla zvyklá na ruch a společenský i kulturní život velkoměsta a najednou se ocitla v maloměstském prostředí, které jí bylo cizí, a proto se ani nesnažila seznámit se jak s krajem, tak místním lidem. Autorka v náčrtku svého vlastního životopisu píše: „*Bylo to pro mne skokem tak ohromným, že jsem se dlouho z toho vzpamatovat nemohla. Života maloměstského a jeho složitých pravidel jsem naprosto neznala, o lidu dočetla jsem se leda z knih, - vše bylo tak cizí, nepřátelské, bezbarvé, jak se mi zdálo nezajímavé. A nadto měl se bývalý hýčkaný miláček státi pojednou vážnou, samostatnou ženou. . . . Ohromná přeměna se stala se mnou, odnaučila jsem se věřit, že štěstí je cílem člověka, vim nyní, že zrodila jsem se, abych trpěla a se odříkala, a hlavně abych co nejvíce pracovala.*“⁴⁾

Od svého manžela se pomalu učila rozumět každodennímu životu a potřebám litomyšlských obyvatel. Narozdíl od místních žen si přinesla Nováková z Prahy nadprůměrné vzdělání, silně poznamenané vlasteneckými a feministickými myšlenkami. A tak uplatnění zprvu našla v litomyšlském *Spolku paní a dívek*, jehož se stala přední představitelkou. Nedlouho poté se začala zajímat o místní kroje, výšivky a stavební zajímavosti, neboť do té doby se se svéráznou lidovou architekturou a ručně vyšívanými kroji nesetkala. Dopisovala si s Karolinou Světlou a Eliškou Krásnohorskou, také s manželskou dvojicí Náprstkových, Josefou

a Vojtou, pro jejichž muzeum postupně získávala národopisný materiál z Litomyšlska.

O prázdninách roku 1866 podnikla etnografický výzkum ve vsi Budislavi, s níž jí pomáhala žena tamějšího učitele paní Teréza Klusoňová, a tak se naplno probudil zájem Novákové o nejvýchodnější kout Čech. Začal ji zajímat zdejší lid, avšak zatím pouze jako národopisný objekt. Díky studijnímu stipendiu literárního spolku Svatobor v roce 1893 mohla detailněji studovat život Litomyšlska, Vysokomýtska, Skutečska a Poličska (viz příloha č. 2); o tomto kraji později psala do Ottových Čech. Již nešlo o pouhý národopis, ale Nováková si pozorněji začala všimnout krajiny, staveb, života lidí, poměrů hmotných i náboženských a postupně objevila látku pro své východočeské romány.

Cesta k zájmu o lidi ve východních Čechách, o způsob jejich života a také o jejich myšlenkový svět začala vlasteneckými a feministickými články, etnografickými a krajinářskými studiemi. Už první drobné prózy signalizují autorčinu snahu zobrazit skutečný život. Vrcholem jejího snažení je povídka *Drobová polévka* ze souboru *Úlomky žuly* (1902). Nejen že jde o autentický příběh vyprávěný v dialektu Litomyšlska, ale především už je to doklad hlubšího sžití s chudým člověkem, pochopení jeho způsobu života. Nováková se zcela odklání od počátečních romantických povídek (povídka *Na faře*) ve prospěch k realismu s veškerou jeho krutostí i krásou zároveň. Poté následovaly další povídky, které se soustředily na popis každodenního lopecení chudého člověka. Nechyběla v nich ani místní nářečí. Jde o příběhy orámované krajinným popisem.

Z Prahy odešla Nováková jako mladá žena s vlasteneckými ideály, která neměla sebemenší ponětí, co obnáší život na venkově. V roce 1895 se do Prahy vrátila žena

úplně jiná. Romantické představy byly ty tam, přišlo vystřízlivění a pochopení pro život obyčejných lidí a jejich každodenní starosti. Seznámila se nejen s krásnou, nespoutanou přírodou, ale i s etnografií, dialektem a odlišným náboženským vyznáním lidí v kraji, který zprvu nemilovala a byl jí cizí, ale který nakonec opouštěla s těžkým srdcem. Netušila, že se do nejvýchodnějších Čech znovu dlouhodobě vrátí, aby zde našla inspiraci a klid k literární práci.

Už po zmíněné tragické smrti milovaného syna Theodora (1901) chtěla přestat psát. „*Vrátila se sice po roce do východních Čech, ale hledala tu všude jen stopy ztraceného svého syny, s nímž prochodila všechny tyto končiny. Změnila tragický záměr její důtklivá slova milujících rádců, kteří ji doporučovali tvoření jako nejkrásnější službu lásky památce oplakávaného syna? Nebo spíše byla to veliká životní síla, která se přihlásila všemu navzdory a kterou živil styk s drahým krajem?*“⁵⁾ V roce 1903 zakoupili manželé Novákovi v městečku Proseči chalupu čp. 74, která „*byla zprvu dějištěm elegického žalu, později vytrvalé práce tvůrčí*“.⁶⁾

Po smrti manželově, jak již je uvedeno na jiném místě, se autorka do Proseče přestěhovala natrvalo.

O vztahu Terézy Novákové k východním Čechám se nejvýstižněji vyjádřil její syn Arné: „*Její popel neodpočívá ve východních Čechách, jako tam nestála její kolébka. A přece nelze říci, že Teréza Nováková byla ve východních Čechách jen hostem. Nedobyla si tam pro vždy domovského práva pouze činností, studiem a láskou, nestála se tam čestnou občankou toliko velikými uměleckými činy, nýbrž srostla pro vždy s chmurným a krásným krajem tím a vzala na sebe vykoupiti jej: v jeho temném utrpení, v jeho tvrdém zápase lidském, příliš lidském, našla prvky božské krásy, božské věčnosti.*“⁷⁾

III. Jan Jílek

III. 1. Vznik románu

Prvním v řadě východočeských románů Terézy Novákové je Jan Jílek. Časopisecky román vyšel pod názvem *O Janu Jílkovi* roku 1898 v Květech, knižně byl vydán až v roce 1904 ve Vilímkově nakladatelství. Je jediný ze spisovatelčiných románů, v němž kapitoly mají názvy, a také jako jediný začíná předmluvou, v níž nás autorka seznamuje s materiály, které jí posloužily jako východisko a předloha k románu.

Ze studijních cest po Českomoravské vysočině v letech 1893 – 1894 si Nováková kromě národopisných poznatků odnesla i látku ke zmíněnému románu. Zajímala se o stopy, které v kraji zanechala Jednota bratrská, s obdivem sledovala utrpení věřících v dobách pronásledování nekatolíků a dospěla k názoru, že v působení a stále věrnosti českých bratří víře lze hledat zárodky národního obrození.

Při pátrání po působení českých bratří v okolí Litomyšle a Poličky se autorce dostala do rukou útlá knížečka s názvem *Nachrichten aus der Brüdergemeinde 1856 (Zprávy Jednoty bratrské)*, již jí zapůjčil farář Martínek z Telecího a která popisuje na 43 stránkách život českého bratra a exulanta Jana Jílka z Lubného u Litomyšle. I když spisek obsahuje více blouznění a vizionářství než údajů týkajících se doby, v níž Jílek žil, přesto Novákové posloužil jako předloha.

Autorka dokázala ze zapomenutí vyzdvihnout Jílkovu postavu, oprostít ji od vizionářství a po letech ji představit čtenářům jako dokumentárně podložený obraz života českého bratra. S postavou Jana Jílka se sžila natolik, že po dokončení románu se vydala hledat jeho hrob až do Berlína. O své cestě vypráví v cestopisné

knize *Kresby a dojmy z cest*. Avšak Jílkovu náhrobní desku na bratrském hřbitůvku v Berlíně našla až při své druhé návštěvě.

Na závěr předmluvy románu připojila autorka přání: „*Přeji si vroucně, aby práce moje přispěla ku seznámení vzácného jádra našeho lidu a blíže jej přimkla k srdci všech, již milují ryzost a velikost.*“⁸⁾

III. 2. O struktuře románu

Novákové se v románové prvotině nezdařilo spojit všechny poznatky a podněty v plynulé vyprávění, nedocílila dějové sevřenosti. Některé kapitoly na sebe zcela nenavazují, je mezi nimi značná časová prodleva. Autorce nelze upřít pokrok v uměleckém vývoji směrem k venkovskému realismu. Její první román se již vyznačuje některými znaky, které nalzáme i ve všech jejích románech dalších. Obraz horského kraje, jenž je dějištěm příběhu, dotváří typický místní dialekt, jemuž se Nováková naučila od jedné babičky v Budislavi (hlavní postavy povídky *Drobová polévka*). Autorka se nevyhýbá ani národopisným pasážím zachycujícím charakter vesnice - zobrazuje stavení zvenčí i zevnitř, popisuje oblečení vesničanů. Zatím jen zřídka se tu setkáme s lyricky pojatou krajinomalbou. Zato obrazy spojení člověka s přírodními úkazy, člověka jako součásti přírody jsou zde časté (např. otec umírá ve chvíli, kdy se mění den v noc). Neodmyslitelnou součástí textu nejen v tomto románu se stávají citace z Bible, které Nováková dává do souvislosti s životními osudy a vizemi svých hrdinů, což mimo jiné svědčí i o její detailní znalosti Bible.

Nováková se pevně opírá o životopisnou předlohu a nevyplňuje časové mezery mezi jednotlivými životními událostmi autorskou fikcí, aby nenarušila skutečný běh

života svého hrdiny, nebylo to ostatně ani třeba, neboť látka sama o sobě byla dostatečně dramatická a nabízela množství strhujících událostí. Přesto však nelze říci, že se je román pouhým přepisem Jílkova životopisu. Autorka chtěla čtenáře zároveň seznámit s minulostí Jednoty bratrské, ukázat, kde lze též hledat kořeny národního obrození. Časový odstup mezi Jílkovým životem a vznikem románu činí sto let, snad proto Nováková ponechala nejen hrdinům, ale i místům, kde se děj odehrává, jejich původní jména (Lubná, Litomyšl atd.), zatímco v románech časově bližších jména hlavních hrdinů i míst změnila (snad kvůli zachování anonymity).

V české literatuře se do té doby osudům českých bratří – exulantů ještě nikdo intenzivně nevěnoval. Snad proto se toto téma stalo pro spisovatelku výzvou.

III. 3. Jílkův útěk za svobodou ducha

Román začíná velmi smutně - smrtí otce, která tehdy jedenáctiletého Jana velmi zasáhla. Byla to rodinná tragedie nejen ve smysl sociálním, protože vdova se sama musela postarat o celé hospodářství a výchovu dětí, ale především z hlediska náboženského, neboť rodina tajně vyznávala českobratrskou víru. U umírajícího otce se schází celá rodina a on naposledy připomíná svým dětem, aby se i nadále držely staré víry a měly na paměti, co on pro své přesvědčení vytrpěl. Otec umírá při dohasínání dne a tento smutný okamžik poznamenal Jana Jílka na celý život. Otcova víra a jeho poslední přání mu natrvalo utkvěly v paměti.

Jan Jílek od mládí hledal pevný bod, místo, kde zakotvit. V učňovských letech si dokonce myslel, že je najde v jediné povolené víře – katolické a mariánském kultu, k nimž ho přivedl strýc Chadima, ale nenašel. Nenalezl je ani ve světských radovánkách (pití, rvačky, laškování s děvčaty) během dospívání a mládí. Poté

svádí Jan Jílek vnitřní boj za nalezení životní pravdy a víry, který se v jeho nitru odehrává ve chvíli, kdy venku běsní bouře. Protože po každé bouři nastane klid, je tomu bylo tak i po bouři v jeho nitru. Vybavuje si otcova poslední slova o pravé víře, kterou by neměl opustit, a vrací se zpět k Jednotě bratrské.

Rozhodl se opustit Čechy a vydal se do Saska, do Gerlachsheimu, za svými souvěrci, avšak zdejšími poměry, především sociálními, je rozčarován. V Gerlachsheimu se Jílek setkává s bratrem Ostrým, který nejčastěji převáděl souvěrce přes hranice do exilu, a v něm nachází velkou oporu.

III. 4. Jílkova pevná víra

Svoboda vyznání v Gerlachsheimu a víra v lepší život přiměly Jílka, aby se vrátil do Čech pro souvěrce, v Čechách je však zadržen a v Litomyšli uvězněn. Nováková využila starozákonního námětu – Josefových výkladů snů, neboť i Jílka varují před návratem jeho sny. Dav zvědavců si bludaře Jílka prohlížel a nemohl mu přijít na jméno, jediná Kubiaska, ač katolička, jejíž prabába však byla z bludařského rodu, projevila s Jílkem soucit. „*Já jsem věrná křesťanka katolická, abyste věděla, dvořačko, každíčeký deň na mši svatou chodím, kvíčerou na modlení, - ale mám srdce v těle, - dyž slyším, že člověk jak pes trpí, je mi ho líto, až bych nad ním zplakala! A bludař je přecej taky člověk – cák bychme nebyli rádi my, dyby nás v neštěstí kdo politoval?*“⁹⁾ Nováková vyzdvihuje soucit a lásku k bližnímu bez ohledu na náboženské přesvědčení. Na tomto místě nelze opomenout popis města, který připomíná průvodce Litomyšlí. Popis zámecké síně vyvolává dojem barokního obrazu - je líčena v temných barvách, tak temných a ponurých jako

obrazy svatých, které zde visely na stěnách. Ani zde neopomenula autorka detailně popsat oděv jak prostých lidí, tak zámeckých pánů.

Díky své pevné víře Jílek snášel všechna příkoří a výslechy. (O Jílkově vyšetřování podává svědectví *Listář náboženského hnutí poddaného lidu na panství litomyšlském v století 18.*, vydaný v Praze roku 1915). Že proti němu svědčil strýc Chadima, to Jana nepřekvapilo, strýcův náboženský fanatismus znal, ale zklamán byl ze svědectví mistra Marela, u něhož se vyučil krejčím. Pobuřovala jej skutečnost, že lidé jsou schopni kvůli penězům zradit i vlastní rodinu. Jeho víru upevnily i sny, v nichž se mu zdálo, že rok 1740 bude zlomový a od té doby bude smět svobodně vyznávat svou víru.

Popis vězení má ještě znaky romantismu, který byl blízký uměleckému vzoru Novákové, Karolině Světlé, v dalších románech se však od tohoto uměleckého směru zcela odpoutala. „*Zasvitlo-li slunce za pozdních hodin odpoledních v okénko a ozářilo-li část stěn, bylo viděti stopy, kudy po nich lezli slimáci; dostaly-li se paprsky až do některého kouta, odkryly hbitého slepýše, nemotornou žábu vodní neb i velké krysy, které podzemními děrami z věžeňského dvora od náhonu i řečiště Loučné sem vnikaly a navzájem před sebou utíkaly a se pronásledovaly. Mezi nimi probíhali tlusté drobné stonožky a škvoři a podél stěn houpali se pavouci v širokých sítích od stěny jedné k druhé rozpředených.*“¹⁰⁾

Vězněného Jana Jílka se páter Daniel Pelikán pokouší obrátit na katolickou víru, ale neuspěje. Jílek ani papeže neuznává za pokračovatele apoštola Petra, protože papež – na rozdíl od Krista a apoštolů – shromažďuje bohatství. Páter Daniel odvětil: „... církev naše římskokatolická od apoštola Petra počátek bere, o němž Pan Ježíš sám pravil: ‚Ty jsi skála, na níž zakládám církev svoji?‘ Zdaž není svatý

otec v Římě nástupcem a místopředsedou Kristovým na zemi? Mohu ti, hochu zbloudilý, vypočítati všechny svaté Otce, apoštolem Petrem začínaje až na Jeho Svatost nejmilostivějšího papeže našeho – ani jeden článek nechybí v řetěze tom přepevném, kterýžto mocí svou obemyká svět boží. Kde vy, bludaři ubozí, máte své biskupy svaté, své nástupce Kristovy?“¹¹⁾

Při velkém požáru Litomyšle v roce 1735 se Jílkovi naskytla možnost k útěku, on však nejprve pomáhá všem, kteří dříve pomohli jemu. K útěku by se snad ani neodhodlal, ale když se po něm v tom zmatku nikdo neshání, chápe nezáměrně jako znamení a vrací se zpět do Saska.

V důsledku velkého časového skoku se ocitáme v roce 1745 v Berlíně. Spory mezi protestantskými sbory a nátlak luteránů donutily české vyhnance vystěhovat se z Gerlachsheimu do Braniborska, do Rixdorfu (dnes součást Berlína).

III. 5. Nejsvětější místo románu

Nejsvětější místo románu najdeme v jeho závěru. Popisuje atmosféru vánoční noci, kdy se šťastná rodina Jílkova vrací z vánoční besedy zpět domů, do Rixdorfu. Cestu spisovatelka líčí velmi emotivně, ale zároveň v této pasáži výše než víru staví lásku, lidskou vzájemnost a domov. Muž a žena nesoucí spící dítě a putující noční zimní krajinou, připomínají svatou rodinu a její vánoční příběh. Z této prosté scény vyzařuje něžnost, radost, rodinné štěstí.

Román končí smrtí Jana Jílka - autorka opět přirovná skon člověka k západu slunce. Jan Jílek se v exilu dočkal vytoužené náboženské svobody, nikoli však sociální rovnosti a národnostní snášenlivost. Jeho velký sen, k jehož uskutečnění

celý život směřoval, se mu splnil. Jílek našel, co hledal - svobodu ducha, věrnost a oddanost ideálům a z toho plynoucí čisté svědomí.

III. 6. Shrnutí

Jílek byl vychován v rodině českých bratří, avšak v dospívání se pod vlivem okolností dočasně přiklonil ke katolické víře a mariánskému kultu. Posléze se rozpomněl na víru rodičů a pro vyznání byl nucen odejít z Čech. Při jednom návratu do Čech, kdy se snažil převést krajany za hranice, byl chycen a uvězněn v Litomyšli. Při požáru Litomyšle v roce 1735 se mu podařilo uprchnout. Se svými krajany se usadil v Berlíně, kde sepsal paměti. Pochován je na tamějším bratrském hřbitově.

Pro víru, zděděnou po svých předcích, a pro úsilí o názorovou svobodu byl nucen opustit vlast. V exilu stále žil v naději, že se vrátí do vlasti, až se změní poměry a nastane i tam náboženská svoboda.

Avšak náboženské svobody v Čechách se nedočkal, neboť rok před vydáním tolerančního patentu v Berlíně zemřel. Ačkoli ztratil vlast, našel ve vyhnanství svobodu ducha a víry. Našel tedy to, co celý život hledal - pravdu, která má v jeho případě podobu víry zděděné po předcích.

V. Jiří Šmatlán

IV. 1. Vznik románu

Román *Jiří Šmatlán* psala Nováková v letech 1898 - 1899. Nejprve od roku 1900 vycházel časopisecky v Čechových Květech, knižně byl vydán v roce 1906.

Děj se odehrává o sto let později, než v románu Jan Jílek. Je to už jiná doba, řeší se jiné problémy, avšak dějiště zůstává. Jsou to „nejvýchodnější Čechy“, jak autorka kraj kolem Litomyšle, Poličky a na Skutečsku nazvala. Během sta let prošel i on změnami, a to především v otázkách náboženských. Jan Jílek se nedočkal roku 1781, jenž umožnil náboženskou svobodu evangelíkům augsburského vyznání, nikoli však českým bratřím. Ale ani náboženská svoboda a zrušení nevolnictví nepřinesly prostému lidu plné uspokojení potřeb v oblasti sociální a ekonomické. To nepřinesl ani konec 19. století, čas rychlého vývoje a upevňování nového společenského řádu - kapitalismu. Nově se vyvíjely vztahy mezi lidmi i jejich potřeby, rozšiřoval se jejich rozhled, přibývaly nové poznatky.

IV. 2. Kořeny příběhu a jeho zakotvení v realitě

Do posledních desetiletí 19. století je zasazen děj románu Jiří Šmatlán. Opět jde o román monografický, mapující životní osudy hlavního hrdiny od dětství až po smrt. Je ovšem zcela odlišný od románu Jan Jílek. Především ve srovnání s ním je jeho stavba ucelená. Časové posuny nenarušují sled děje, působí naprosto přirozeně, a proto děj vytváří harmonický celek. Autorka zachytila Šmatlánův život s téměř dokumentární věrohodností a příběh oprostila od romantizujících prvků. Nezvýrazňuje lyrickou krajinomalbu, nezačleňuje národopisné pasáže, ponechává

pouze místní nářečí. V románu vystupují členové Šmatlánovy rodiny, tři evangeličtí faráři a sociální demokrat Hamerník. Jsou to lidé, kteří nejvíce ovlivnili hrdinovy životní osudy.

Námět Nováková tentokrát nenašla ve starých spisech, ale čerpala jej ze své současnosti. Při studijních cestách v roce 1893 se seznámila ve vesnici Borová nedaleko Poličky s životem svého hrdiny, který ji natolik zaujal, že jej románově zpracovala. Není vyloučeno, že se s ním setkala i osobně a jeho příběh neznala jen z vyprávění, neboť v době jejích cest ještě žil. Jak již bylo řečeno, Nováková tentokrát čerpala ze své současnosti, a snad právě proto, aby hlavní postava zůstala v anonymitě, změnila Šmatlánovo křestní jméno z původního Josef na Jiří. Také místa, kde se román odehrává, dostávají smyšlená jména. Obec Borová je přejmenována na Javorov, nedaleké Telecí na Tříšť a dominanta kraje, Lucký vrch, na Velký vrch. Pouze názvy obcí, které se vážou ke Šmatlánovu dětství, jež je nejméně padesát let vzdáleno od autorčiny současnosti, zůstávají nezměněny (Střemošnice, Řepníky, Lozice, městečko Luže s barokním chrámem na Chlumečku).

Jiří Šmatlán žil zcela obyčejně jako mnoho jeho současníků, ale v něčem se od nich přece odlišoval. Celý život zasvětil hledání pravdy a životní moudrosti, čímž zaujal spisovatelku do té míry, že se rozhodla jeho osudy umělecky ztvárnit. V mnoha ohledech s ním sympatizovala a dovedla se do jeho postavy natolik vžít, že spolu s ním sváděla jeho vnitřní boj.

IV. 3. Seznámení se Šmatlánem

Se Šmatlánem se seznamuje v úvodní kapitole. Autorka ho charakterizuje jako nespokojeného starce, který se svým smýšlením protíví nejen sousedům, ale i církvi, a ani Pán Bůh se mu nezavděčí. Stále hloubá o uspořádání světa, o tom, co je dobré a co špatné, jak by mohl všechno podle svých představ změnit. Za život přečetl mnoho knih, ale ani v nich nenachází dostačující odpovědi na své otázky. Na poznámky a výhrady sousedů nedbá, jen se jim vysmívá, má své vlastní pevné přesvědčení a sebevědomí, lidskými výtkami jen opovrhuje. Pokud se autorka opravdu osobně se Šmatlánem setkala, vylíčila svůj dojem z tohoto setkání právě v této úvodní části.

IV. 4. Šmatlánovy pochyby o katolické víře a hledání pravdy ve víře

evangelické

Jiří Šmatlán se narodil ve třicátých letech 19. století v Střemošnicích u Luže. Pocházel z chudé početné rodiny, jejíž jedinou útěchou a útekem z reality všedního života byly náboženské poutě na nedaleký barokní chrám na Chlumečku. Šmatlán byl už v dětství velmi bystrým dítětem a začal vnímat svět i z druhé stránky. Právě při náboženských poutích si uvědomil rozpory světa. Na jedné straně zlato a lesk oltářů i monstrancí barokního chrámu a na druhé straně davy nuzných žebráků na jeho schodech. Na otázku, proč jim Panenka Marie nepomůže a neuzdraví je, když se k ní tolik dní v roce modlí, dostává od otce odpověď, že byli a budou vždy, že se mají lépe než sedláci, protože neplatí daně, ani robotovat nemusí, seberou si vyžebnané krejčary a nemají žádné jiné starosti. To ještě netušil, že jeho otce ve

stáří potká stejný osud a bude žebrať na stejném místě. Jiříkovi se tato odpověď nezamlouvá, přemýšlí, zdali tomu Bůh opravdu tak chce.

Pro velké dluhy je Šmatlánova rodina nucena prodat chalupu a přestěhovat se k otcově sestře do Javorova. V Javorově bylo vše jiné i příroda, žili zde obyvatelé dvojího náboženství, vedle katolíků i helvétů. Jiříkova teta byla katolička, ale Jiřík si našel kamaráda mezi evangelíky a od něho slyšel, že si čtou ze starých knih a velmi dobře znají Bibli. Přítel ho vzal do evangelického domu Páně na kázání. Během kázání se mu však otevíral nový pohled na tuto dříve zakázanou církev. „Kazatel končil pobídkou, aby všichni, již milují světlo a pravdu, cestu urovnávali vzkříšené dceři Boha nejen v srdcích svých, ale i k srdcím lidí ostatních, tak aby všude zavládla láska, smír, pravé poznání.“¹²⁾

U Jiřího Šmatlána nešlo už o pouhou zvědavost, ale o hledání pravdy. Začal si tajně půjčovat od evangelického faráře knihy, s nimiž se, když nebyl zaměstnán prací, skrýval jako kdysi čeští bratři v lesíku nad vsí. Cestou chodil kolem Plíhalovy chalupy, v níž v nerovném svazku žila se svým starým manželem mladá Plíhalka. Všimla si Šmatlána a velice se jí zalíbil. Seznámila jej se svým mužem, který mu také začal půjčovat staré knihy. Pro Šmatlána se stal největším vzorem zdejší evangelický pastor (ve skutečnosti se jmenoval Benjamin Košut). Mnohé moudrosti již Jiřík vyčetl z knih, ale chtěl poznat celou pravdu. Na to mu pastor říká: „*Hochu milý, to bylo přáním mnohých velkých mužů, a přece se jim nesplnilo! Seznati všecku pravdu světa, k tomu nestačil by lidský život, i kdyby tisíce let trval.*“¹³⁾

Šmatlán by nejraději přistoupil na evangelickou víru, ale je si dobře vědom, že bydlí a je živ z milosrdenství svých katolických příbuzných..

Zcela nečekaně se mu však naskytla možnost splnit si svůj sen. Plíhalka ovdověla a ještě v den pohřbu svého manžela požádala Šmatlána o ruku s jedinou podmínkou, že přestoupí na evangelickou víru. Jiří tak učinil rád a přiženil se k Plíhalce na chalupu.

Šmatlán nepřestává hledat pravdu ani v manželství. Léta běží a on při své tkalcovské práci neustále hloubá, jak změnit tento svět, diskutuje o tom se sousedy, narozdíl od nichž je velmi sečtělý. Nedorozumění přerůstá v konflikt, když se Šmatlánovy odrostlé dcerky mají učit základům víry ne podle starého českého, nýbrž podle německého luteránského katechismu. Opět Šmatlán zůstává postupně ve svém sporu osamocen. Nemá nikoho, s kým by si mohl o problémech pohovořit, kdo by mu rozuměl a smýšlel jako on.

IV. 5. Zlomový okamžik Šmatlánova hledání - seznámení s myšlenkami socialismu

Zlomovým okamžikem je pro hloubavého Šmatlána setkání s Hamerníkem. Ten pracoval v Brně, ale vrátil se zpět na Betlém, do vesnice sousedící s Tříští, aby se postaral o starou matku. Vysvětloval Šmatlánovi, v čem spočívá jeho svízel. „*Však by se ta práce vyplácela, kdyby nás nevodíral kapitál! Nejdřív zbohatne z ní fabrikant, co dává přízi a osnovu, pak faktor, pak obchodník, kterej ji prodává, - my, co ji děláme, nejmiň z ní máme! My dělníci jsme vydědění!*“¹⁴⁾ Začal Šmatlánovi půjčovat noviny, v nichž četl o tom, jak nově uspořádat společnost. Šmatlán se Hamerníkovi svěřil, že i on hledá spravedlnost a pravdu, a to mezi následovníky Krista. Na to mu Hamerník odpověděl: „*Následovníci Kristovi! Pěkní následovníci! Kristus byl chudej, byl občan, dělník, jako já a vy, pracoval slovem*

a duchem jako my rukama, neměl kolikrát, kam by hlavu složil,- a tihle! V samým zlatě se hrabou a i ten nejmenších z nich je hrdopýšek, o člověka sprostýho zavadit nechce, jen si ho podrobit. Mějte, občane, rozum, to, co píšou a na kazatelně mluvěj, jsou jen slova - skutek utek!“¹³⁾

Šmatlán propadá zmatku. Pravdu, kterou celý život hledal, má na dosah ruky, ale přichází z míst, odkud se jí nikdy nenadál. Od socialisty, od bezvěrce, jenž víru ztratil a zavrhl. Šmatlán porovnává nové poznatky s Biblií, seznamuje s nimi sousedy, kteří ho sice vyslechnou, ale poté se ho straní. Se strašidlem socialismu nechtěli mít nic společného.

Jiří Šmatlán pravdu nemohl najít, protože člověk nemůže nabýt svobody ve svém myšlení, pokud není svobodný emocionálně, pokud je závislý a nesvobodný v ekonomických a společenských vztazích.

Teréza Nováková se Šmatlánem soucítila a spolu s ním sváděla jeho neúnavný vnitřní boj. Pokud se týče církevních otázek a víry, možná našla odpověď - ale to je pouze hypotéza - u svého oblíbeného anglického básníka Byrona, v jeho výroku: *„I bohové umírají i víra je dočasná. Po Diovi, Mohamedovi a Kristovi přijdou jiní bohové, pokud celý lidský rod, jenž se zklamal v Bohu, neprohlédne a nepřesvědčí se, že kadidlo a oběti jsou k ničemu.“*

Jiří Šmatlán byl od mládí vnímavým pozorovatelem dění ve společnosti (viz schody na Chlumečku). Byl vychován v katolické víře, přesto v ní vidí i její záporné stránky. Po přestěhování rodiny do nábožensky smíšené vesnice se seznamuje s učením evangelíků. Hledá v něm odpovědi na své otázky o uspořádání světa a konvertuje od katolicismu k evangelictví. Tato víra mu mimo jiné otvírá nový pohled na národní historii a na Bibli. Ale ani v této víře, která mu osvětlí mnohé

V. Na Librově gruntě

V. 1. Vznik románu

Třetí východočeský román - Na Librově gruntě - psala Teréza Nováková v letech 1900 – 1901. Opět vyšel nejprve časopisecky v Květech v roce 1901 s podtitulem *Obraz podle skutečnosti z nejuvýchodnějších Čech* a roku 1907 knižně ve Vilímkově nakladatelství. Nejde tentokrát o román monografický. Hlavní postavou je Jobek Libra, ale kromě něho v románu vystupuje celá vesnice, jejíž obyvatelé autorka rozděluje podle majetku a sociálního postavení na gruntovníky, baráčníky a chalupníky. Námět opět objevila při studijní cestě v roce 1894, když se v obci Nedvězí nedaleko Poličky setkala s mužem, jenž stál u přerodu vesnice roku 1848, a jeho postoje a názory se pokusila v románu zachytit. Vesnici Nedvězí je přejmenovala na Jevice, Nedvězíčko na Jevičky, Korouhev v románu nazývá Korová.

Opět jde o román z autorčiny současnosti, proto původní názvy vesnic pozměnila. V centru pozornosti jsou události na vesnici v letech 1847 – 1848, vrcholící zrušením roboty. V románu se nesetkáváme s hledači pravdy, protestantskými vizionáři a sektářskými blouznivci. Jobek Libra má jiné starosti. Je to gruntovník, před kterým vyvstávají hospodářské otázky, jež musí řešit tak, aby gruntu přinesly prospěch.

V. 2. Od národopisu k živému člověku

V tomto románu autorka v plné míře využívá svých národopisných znalostí. Detailně, s pochopením a znalostí zobrazuje ráz vesnice, popisuje stavení, kroje,

nejasnosti, o nichž ve svých myšlenkách neustále hloubá, nenachází odpovědi na otázky sociální.

Na sklonku života po seznámení s Hamerníkem dospívá k názoru, že sociální problémy nevyřeší žádná víra. Díky Hamerníkovi a novinám a brožurám, které mu půjčuje, poznává novou pravdu – pravdu pracujícího člověka. Cestu k lepšímu životu hledá v myšlenkách socialistů. I když se toto hnutí teprve rodí, vkládá do něj veškeré naděje. Avšak toto hnutí nemá ještě potřebnou sílu, aby dokázalo změnit poměry.

Jiří Šmatlán celý život hledal cestu k důstojnému životu – nejen ve víře (katolické i evangelické a v Bibli), později v myšlenkách zakladatelů učení o socialismu. Jako jediný z Novákové hrdinů prošel složitou cestu od náboženství až k myšlenkám socialismu. Pravdu sice přes veškeré vynaložené úsilí nenašel, ale v rámci možností se jí alespoň přiblížil.

místní folklór a zvyky, jako jsou např. stavění máje, porážení berana, zvaní na svatbu, při lidových slavnostech nechává zaznít i lidové písně. Zároveň však zde můžeme sledovat jistý odklon od národopisu směrem k živému člověku. Poklidný vesnický život rozvíří zprávy o zrušení roboty, což mění všechny dosud zavedené pořádky. A právě prostřednictvím probíhajících změn autorka odhaluje typy a charaktery lidí, připomíná výhody, které jim změny přinesly. Nejde se o černobílý obraz vesnického prostředí. Její vesničané jsou reální lidé s klady i zápory, stojí velmi blízko realitě venkovského života. Právě tímto románem se Nováková nejvíce přiblížila vesnické próze sklonku 19. století.

V. 3. Rok 1848 na české vsi

Nováková na osudech hospodářů na jednom gruntu i na osudu celé vesnice zobrazuje bouřlivé události roku 1848 a jejich dopady na český venkov. Jobek Libra se nemůže oženit, dokud trvá robota, jeho touha se naplní až po jejím zrušení. Tato prostá zápleтка je zasazena do dění na vesnici v letech 1847 – 1853. Vcelku nekomplikovaný děj obohacuje autorka četnými národopisnými pasážemi.

Seznamuje čtenáře s životními osudy venkovanů - chalupníků, baráčníků a zejména sedláků. Její sedláci jsou jiní, než jak je známe z většiny děl autorů venkovských próz 19. století. Jsou konzervativní, ba přímo zkostnatělí, na jejich gruntech přetrvávají staré pořádky. Většina z nich ctí generacemi prověřené zvyky a tradice, od kterých velmi neradi upouštějí. Je v nich nejen velká dávka tvrdohlavosti a furiantství, ale i vypočítavosti, ba až sobeckosti.

V. 4. Vlastenectví

Hlavní hrdina Jobek Libra se po vydání konstituce spokojí jen se zrušením roboty, problémy vlastenectví a češství řešit nehodlá. Uvědomělým Čechem je kominík Vedřel a také švec Brtoun. Zvláště Vedřel se nedokáže smířit se zrušením Havlíčkových Národních listů a s jeho nuceným exilem. Obdivuje a ctí Palackého, zajímá se o historii. Vedřel obětoval práci pro národ své osobní štěstí, neboť jeho žena nemá pro tyto jeho snahy pochopení, pro jeho vlastenecké cítění nemá pochopení. V manželství je nešťastný, sousedé se mu posmívají. A tak se jediným smyslem jeho života stává vlastenecké snažení, které dostává konkrétní podobu v Bysterské kronice, kterou Vedřel píše jako odkaz budoucím generacím.

V. 5. Výjimka ve východočeských románech Terézy Novákové

Na Librově gruntě je jediný z románů Terézy Novákové, v němž hrdina nehledá pravdu, která by v budoucnu přinesla lepší život. Vše se točí kolem roku 1848, který je pro venkov zlomový a dává šanci, jež se nesmí promarnit, neboť otvírá cestu k svobodě národní i svobodě jednotlivce.

Aby se ukázala posloupnost Novákové východočeských románů, bylo třeba se alespoň stručně zmínit i o románu Na Librově gruntě. V kontextu ostatních je výjimečný, neboť hlavní hrdina nehledá životní pravdu a smysl života, nýbrž obyčejné lidské štěstí, jež nabývá reálné podoby v možnosti oženit se, založit rodinu, svobodně hospodařit a zanechat statek potomkům. Zároveň tento román znamenal v autorčině tvorbě předěl. Nováková postupně upouští od rozsáhlých národopisných popisů a obrací se k člověku a jeho potřebám.

VI. Děti čistého živého

VI. 1. Vznik románu

Román *Děti čistého živého* psala Teréza Nováková s přestávkami od října roku 1903 do srpna 1906. Časopisecky vyšel v roce 1907 v Květech s podtitulem *Obraz z duchovního života lidu na východě Čech*. Knižně poprvé vyšel v roce 1909, tak jako všechny její dosavadní práce ve Vilímkově knihovně, a to ve vydání sešitovém a v dvoudílném knižním. Teprve druhé - posmrtné - vydání z roku 1920 rovněž u nakladatele Vilímka jako 13. svazek spisů Terézy Novákové obsahuje závěrečnou kapitolu – Epilog, která spojuje románový děj s osobou, které spisovatelka toto své dílo věnovala – se synem Theodorem. Rukopis dvaceti čtyř kapitol otištěných v Květech je uložen v litomyšlském muzeu.

Původně plánovaná kratší povídka o náboženských blouznivcích na východě Čech se rozrostla během pohnutých etap autorčina života v její nejrozsáhlejší a nejpesimističtější dílo. V těžkém životním období píše o členech náboženské sekty, kteří trpí stejně tak jako ona a navzdory všem příkořím a ústrkům hledají naději a duchovní posilu ve víře.

Autorka těmto hledačům rozumí, je s nimi sžita a své trpké zkušenosti spojuje s jejich osudy. Během několika málo let ztrácí Nováková postupně několik dětí a manžel a tehdy se na radu syna Arna pouští do psaní románu, do něhož vloží své zkušenosti a zároveň si v něm klade mnoho otázek, na něž spolu s románovými blouznivci hledá odpověď.

VI. 2. Struktura románu

Román Děti čistého živého se odehrává v letech 1860 až 1900 v nejvýchodnějším cípu Čech - na Litomyšlsku a Skutečsku. Pro zachování anonymity autorka pozměňuje názvy některých míst i postav. Proseč v románu nalezneme pod názvem Městečko, obec Mířetín se tu nazývá Rovinka, Českou Rybnou přejmenovala na Dolce a románový Zderadov s kostelíčkem se ve skutečnosti jmenuje Otradov. Vzdálenějším místům, jako jsou např. Litomyšl, Vysoké Mýto, ponechala autorka skutečné názvy. Románový Kvapil, respektovaný vůdce blouznivců, se jmenoval Josef Vávra a žil v letech 1806 – 1885 v Proseči v č. p. 92. Není divu, že autorka postavy nepojmenovává jejich skutečnými jmény, vždyť látku pro román čerpala ze své současnosti a mnohé z nich znala.

Popisné pasáže nejsou v tomto románu již tak rozsáhlé jako tomu bylo například v románu Na Librově gruntě, přesto i zde se setkáváme s lyrickými obrazy krajiny. Důležitou roli hraje i krajové nářečí, jímž postavy hovoří. Děti čistého živého od předchozích románů liší též svým rozsahem - je ze všech románů Novákové nejrozsáhlejší. Ale především máme oprávněný pocit, že v něm převládají temné barvy - snad proto, aby byla co nejvíce zdůrazněna jeho pesimičnost.

VI. 3. Lyrická krajinomalba

Jak už bylo řečeno, autorka dává značný prostor lyrické krajinomalbě, kterou v ostatních východočeských románech v takové míře neuplatňuje. Z rozsáhlých popisů poznáváme krajinu ve všech ročních obdobích a do nejmenších detailů. Nej působivější jsou popisy míst, která spisovatelka důvěrně znala a jimiž velmi často procházela při procházkách zdejší krajinou – cesta z Proseče do nedaleké

osady Paseky či lesní pásma zvané Kablaně mezi Lexovým mlýnem (tj. Miřetínem) a Otradovem. „Zašel si za pěkného odpoledne májového na procházku do paseckých lesů; leč byl záhy unaven nesnadnou poutí po žulové půdě stružkami jarní vody protékané a špičatými, jen málo mechem obrostlými úlomky prostoupené. Bylo těžko choditi mimo lesní silnice; všude mezi sítím, kapradinami, drobným šťavelem zely skryté otvory, ba i široké dráhy k dovozu dříví a kamení užívané pokryty byly hlubokým černým blátem, a jen úzké proužky podél bujně zarostlých škarp činily jakýsi poněkud nakloněný chodník. Utrhnuv si vzácný, skoro již odkvétající stvol lýkovce, který našel na skrytém místě v hlubokém stínu, a několik větviček mladých kapradin, vystoupil opět na silnici vedoucí od lesa k Pasekám a dále k městečku.“¹⁶⁾ Na pohled romantická krajina je však k lidem tvrdá a nepřátelská, podnebí je tu drsné, půda neúrodná. V těžkém životě hledají lidé oporu, a tak sní o lepším uspořádání světa a o nalezení čisté pravdy.

VI. 4. O blouznivcích

Po vydání tolerančního patentu ožívá na Chrudimsku hnutí náboženských blouznivců. Tento kraj je jimi doslova zaplněn. Lidé z odlehlých samot a vsí na Českomoravské vrchovině vytvářejí vlastní náboženské komunity stojící mimo státem povolené náboženství katolické i evangelické. Deismus, který zde vznikl, bylo vlastně náboženství bez kněží a oficiálních církví a projevovalo se v různých formách. V tomto kraji žili tzv. nicové, ariáni, marokáni, nihilisté a adamité – posledně jmenovaní se zde usadili prý už ve středověku jako pozůstatky adamitů, které Žižka nestačil vyhubit a oni utekli z Tábora a usadili se na Vysokomýtsku a Chrudimsku.

Leckdy je mylně uváděno, že zde žili i náboženští blouznivci abrahamité čili izraelité, jejichž víra navazovala na Starý zákon (zaváděna obřizka, svěcena sobota, zavrhováno požívání vepřového masa). Tato sekta se však na Prosečsku nevyskytovala.

Sekta dětí čistého živého v tomto kraji také nikdy nebyla, vyskytovala se ve vzdálené oblasti severních Čech. Její příslušníci, jak je Nováková v románu představuje, v sobě nesou znaky výše jmenovaných sekt, a proto můžeme mezi nimi sledovat stále se rodící rozpory. Bludařství nemohlo nic vyřešit, neboť členové sekty žili izolovaně, stranili se civilizace a svým rodinám mnohdy přinášeli jen starosti a mrzutosti. Byli předem odsouzeni k zániku; některé rody vymřely, neboť neměly pokračovatele. Největší chaos do těchto společenství vnesla osvěta 19. století. Havlíčkovy či Šťastného noviny přinášely různé názory na člověka, jeho život i na náboženství. Avšak členové sekty zastávali názory vlastní. Všechny nesnáze a bídu chtěli řešit za pomoci vlastního rozumu a ducha, který v nich přebývá.

Od snového a ryze náboženského světa se chtěli odpoutat, opustit jej ve prospěch reality, což později vedlo k odklonu od víry k materialismu, ale u mnohých také k návratu zpět k víře.

Jediného hlavního hrdinu v románu Děti čistého živého - narozdíl od monografických románů předchozích - nehledejme. Autorka sama říká, že hrdinou zde není jednotlivec, nýbrž blouznivstvo, které naplňuje všechny náboženské hloubavce hledají pravdu a lepší svět.

VI. 5. Tragika románu

K práci na románu přivedly Novákovou ztráty nejbližších rodinných příslušníků i trpké zklamání z národního života a politiky na sklonku 19. století. Tehdejší rozklad národní pospolitosti dostává v románu podobu rozkladu sekty blouznivců. A přesto navzdory všem politickým nesnázím zde autorka nechává z úst uvědomělých hrdinů (Kvapil, Volák) zaznít plně vlastenecké přesvědčení, burcuje Čechy k sjednocení. Ač sama pocházela z českoněmecké rodiny, stála vždy na české straně. V okruhu své rodiny si prý dokonce vysloužila označení „bláznivá Češka“.

Ačkoli se autorka snaží o celistvost děje, přesto se rozpadá na jakousi mozaiku událostí, které jako by místy nedokázala poskládat a spojit v jeden velký celek. Děj se rozpadá do jednotlivých epizod, věnovaných povětšinou tragickým osudům jednotlivých postav.

VI. 5. 1. Tragika nešťastné lásky

K nejrozsáhlejším epizodám patří fiktivní příběh nešťastné lásky mladého učitele Koutného a Růženky ze mlýna. Spisovatelka příběh vybuodovala jako podobenství varující před nebezpečím pomluv, závidosti a zášti a jejich důsledků. Tragický příběh je velmi silný a působivý, čtenář si klade otázku, proč musela Růženka zemřít, kdo zavinil její smrt. Odpověď snadno najde - stala se obětí zákeřné pomluvy, zhanobení a zrady, všemi byla opuštěna. I místa, která jí byla blízká, se změnila v past, příroda ji nakonec vzala k sobě. Jako by na tomto místě Nováková líčila tragický osud milovaného syna Theodora.

Poklidný život ve mlýně je přerván Růženčinou smrtí, která otřese i vírou její matky. Jiří Koutný se projeví jako slaboch, který nedovedl čelit zlu a uchránit svou lásku. Byl však mladý, nezkušený, jeho láska byla nevinná a nezištná. Vzor pro Jiříka Koutného našla Nováková v učiteli Josefu Chalupníkovi, jenž jí seznámil s osudy sekty blouznivců a stal se jejím průvodcem po jejich stopách.

VI. 5. 2. Tragika dalších postav románu

Další tragickou událostí v románu je série úmrtí v rodině deisty Kubíka, jemuž nejprve umírají děti, později zeť a nakonec vnuk.

Další tragédii nacházíme v osudu vlastence Voláka, v jeho nemoci a smrti. Vedoucí postavy sekty končí většinou tragicky. To se týká i Kvapila, který přes svou obětavost a zásluhy o rozvoj města se stává ve stáří a nemoci terčem posměchu, nenachází oporu ani v rodině; a jako východiště ze životního zklamání volí sebevraždu.

VI. 5. 3. Osud Heleny Koutné

Tragicky, smrtí v důsledku zranění, končí i život Heleny Koutné, Kvapilovy sestry. Právě vdova Koutná se stává první a zároveň jedinou velkou ženskou postavou Novákové románů. Doposud jako by pro ně v jejích románech nebylo místo, jako by mužům překážely, nanejvýš mohou být jejich pomocnicemi. Helena Koutná je nejsilnější ženskou postavou Novákové. Jako vdova se musí postarat o výchovu čtyř dětí, musí po požáru znovu postavit dům, navíc se angažuje ve společenství ducha dětí čistého živého. Budí obdiv nejen u svých souvěrců, ale i u městských sousedů. Trpkým životním údělem připomíná samu spisovatelku.

Opačným typem je Manča Pešavová, stojící na okraji společnosti, kam klesla po svém útěku z domu. Je zastánkyní materiálních hodnot, podle ní platí, že „*ted'kom jen platí všude peníze*“.

VI. 6. Rozdílnost víry u blouznivců

Řada členů sekty (např. Kubík, Mlejnek) je postupně ovlivněna četbou nových knih, opouští víru blouznivců a směřuje k ateismu. Zvláštní postavou je Kubík. Jeho tvárný charakter se mění podle vlivu okolí, od deistické víry dospívá k ateismu, aby se nakonec vrátil k původní víře evangelické.

Ale nejen Kubík mění víru. Po tragické smrti jediného dítěte opouští katolickou víru i mlynářka Lexová. Dospívá až k pochybnostem o existenci boží.

Výjimečným případem je deista Faimon, který, ač z počátku věřil v příchod krále Marokána a v nastolení tisícileté říše, v okamžiku smrti přes naléhání svého syna, katolického kněze, odmítá jakoukoli víru v Boha a přiklání se k materialismu. „*Nevím, kerak bude se mnou potomej – nevěřím ani slibům písma, ani proroctvím lidským – Věřím jen rozumu svému - - A můj rozum mi říká, že mě červi pozřou, až dokonám - -*“.¹⁷⁾

Věrní víře zůstávají jen mlynář Lexa, žebrák Honzíček a pomatenec Pakosta. Tyto postavy se však postupně vytrácejí. Stejně tak se vytrácí a zaniká jejich víra.

VI. 7. Světlá a temná místa v ději, rozpory

Světlejším momentem je životní příběh pátera Saláška, jenž reprezentuje nejen vlastenectví, ale především lidskost, odhodlanost a svobodu rozhodnutí. Jako vlastenec sepisuje kroniku kraje, avšak - ač katolický kněz - vyzdvihuje i husitství.

Posléze za nemoci se v něm probouzí láska k ošetřovateli, za což je konzistoří pokárán a odsouzen. Pro lásku se zříká kněžského úřadu a k údivu všech jde za hlasem svého srdce. Zakládá rodinu, v níž mu radost přináší dcera a práce na historicko-vlasteneckých spisech.

Nejtemnější je příběh rodiny Faimonovy. Faimonka je šířitelkou pomluv, lstí, závidí a zla. Pro fanatické katolictví nijak zvlášť nepocituje a neprožívá ani ztrátu syna Františka, který byl rodině odebrán, neboť otec patřil mezi blouznivce. I po jeho návratu štvě dospělého syna proti umírajícímu otci, jehož nenechá dožít v pokoji (viz výše).

Děj je vystavěn na četných vyostřených kontrastech. Například páter Salášek svým lidským přístupem tvoří protiklad k Faimončinu synovi, páteru Františkovi, náboženskému fanaticovi, jemuž je veškerá lidskost cizí. Rozdílné pohledy na křesťanství nacházíme i u pátera Saláška a Faimonky. Páter Salášek šíří ve svém okolí lásku, porozumění, pomáhá bližním, kdežto za Faimonkou zůstávají pouze rozbroje, lži, nenávist a zkáza, vyplývající z jejího až fanatického katolicismu.

Další kontrast tvoří výchova dětí mlynářkou Lexovou a Helenou Koutnou. Zatímco mlynářka obětuje pro milovanou Růženku vše a žádá za to její poslušnost, Koutná upřednostňuje rozvíjení schopností dětí a ponechává jim zcela volnost rozhodování.

Na rozporech jsou založeny i vztahy v sektě blouznivců. Kvapil jako deista věří pouze v Boha a ke všem světským zákonům přistupuje s rozumem; je nositelem politické osvěty, seznamuje své okolí s Havlíčkovými novinami, šíří pokrok, usiluje o zvelebování obce. Kubík šel ve své víře dále. Neuznává světské zákony, odmítá

platit daně, vše na tomto světě podle něho je pomíjivé. Kromě Nejvyššího, jemuž vše patří, neuznává ani žádné náboženské pravdy.

VI. 8. Závěr románu

V závěru románu nechává autorka bludnou víru deistů zaniknout, ale jako nikdy nezmizí překážky ztěžující život v tomto zapadlém kraji a stále se objevují nové, začíná se šířit i nová víra, která přišla z Ameriky. Nedovede však zapustit kořeny tak hluboko jako víra deistická, čerpající z odkazů českých bratří. Mnoho otázek, které si blouznivci a s nimi i autorka kladli, zůstalo nezodpovězeno. O odpovědi se Nováková pokusila až v epilogu, kde konfrontuje přírodní vědy s filozofií. „*Koutný . . . navazoval na svoje stesky prve pronesené. „Podívej se, skála za skalou, kamení na polích a lukách, ornice sotva na dvě pídě, místo trávníku bahni – je to sotva pochopitelné, že ti naši předci hlásali radost života!“ Student . . . utkvěl na krajině dlouhým zpytavým pohledem. „Odpusťte mi, pane učiteli, ale mně, který pevně věří v souvislosti člověka s půdou, ono adamtství, jak je líčíte, zdá se spíše náboženstvím zoufalství než radosti. Země je tvrdá, podnebí studené, život těžký – z těchto běd se člověk jinam nedostane. Nechtěl-li ze vzdoru nebo z vrozené samorostlosti připustit absolutní víru, uznané náboženství a v něm všemu pokorně se poddati, vyhledával spekulaci, sebe v ní povznesl nad všechny bědy, cítil, že jeho rozum jest něco vznešeného, že jím právě jest čisti duchem ovládající svět. Myslím, že to nazývali duchem čistým, živým.“ “ 18)*

Zatímco nadějný mladý přírodovědec (syn Theodor) vidí pokrok ve vývoji, filozof (Chalupník) vidí život jako řadu nepřekonaných nástrah. „*Život mne naučil pochybovat o všem, i o úspěchu, o možném vítězství . . . A ty, bratře, ty v ně*

nevěříš?“ *Mladý muž se na chvíli zamyslel. „Věřím ve vývoj, jenž dobré nahradí lepším, nižší vyšším. Ideálem náboženství již není Bůh, ale nadčlověk, Bůh v člověku, tedy něco, co i adamité tušili, pravíce, že duch je v nich a oni v něm. K vytvoření nadčlověka musí i příroda a společnost všemožně pomáhati. A poněvadž usiluji, abych dostal se dále, blíže k vrcholu, a tím i jiným, kteří by ještě výše vystoupili, urovnával cestu, - věřím i, že mně příroda pomůže. Snad ji nenazývám marně matkou. To uklidnění, které jsem vždy nalezl v jejím klíně, je snad též jakousi zárukou její pomoci. Ano, . . . věřím, že zvítězí ten, kdo usiluje; že padne a ztroskotá jen ten, kdo zradí sám sebe!“*¹⁹⁾

VI. 9. Shrnutí

Toleranční patent Josefa II. ukončil pronásledování českých bratří. Ve východních Čechách však tajní evangelíci byli půl druhého století bez učitelů své víry, proto si vykládali náboženské knihy vlastním způsobem - téměř každý po svém. Mnoho tajných evangelíků však nenacházelo víru ani v jednom z povolených náboženství - kalvinismu a luteránství. Setrvali u svého náboženského přesvědčení, nenavštěvovali kostely a modlitebny, byli násilím nuceni křtům. Pronásledovala je hlavně katolická církev. Říkalo se jim deisté, také adamité, izraelité nebo nicové. Oni sami se nazývali dětmi ducha čistého živého. Neměli jednotné učení, často mezi nimi docházelo ke sporům, jejich volná společenství se postupně rozpadala.

Někteří - ale jen malá část - se pod vlivem okolí navrátili do církve, z níž vyšli, jiní pokračovali ve svém hledání pravdy nové církvi tzv. adventistů, kteří přišli z Ameriky.

VII. Drašar

VII. 1. Vznik románu

Svůj poslední román napsala Nováková v letech 1908 – 1909. Stížená stále se zhoršující srdeční chorobou se natrvalo usadila v prosečské chalupě č.p. 74, kde už napsala převážnou část *Dětí čistého živého*. Vrátila se k práci, kterou stále odkládala, i když podklady k ní získala již roku 1893 při svých prázdninových cestách. Nadšení a okouzlení krajem, kde dokončil svou životní pouť Josef Václav Justin Michl - Drašar, jehož hrob najdeme na hřbitově v Březinách, vyjádřila autorka v předmluvě k románu. „*V prvních dnech června 1893 stála jsem poprvé nad Březinami a rozhlížela se po lesních kopcích, mezi nimiž potok Hlučál do Švarcavy se vlévá. Viděla jsem Světy, Mrhov, Perničky Milovské a hluboce dole, přímo na břehu Svratky v lučinách a pod tmavými stráněmi, prostoupenými skupinkami bříz, nápadně bílý čtverec zdí. Byl mi označen jako hřbitov březinský, a jedna z mých průvodkyň podotkla: „Je tam pohřben i jeden český spisovatel, pan Drašar, - má tam desku.“*“ ²⁰⁾

VII. 2. Kdo byl Drašar

Josef Václav Justin Michl Drašar (Drašar podle domu, v němž se narodil a který patřil jeho rodičům a kde se říkalo U Drašarů) se narodil roku 1810 v Poličce, studoval především v Litomyšli, kde vstoupil do piaristického řádu a po deseti letech studíí byl roku 1841 vysvěcen na kněze. Od roku 1849 učiteloval na mnohých národních školách českých a moravských měst, pro jejichž žáky napsal několik učebnic. Drašar byl velmi živý a emotivní člověk, který se neztotožnil

s omezováním své lidské svobody kněžskými sliby. Celý život toužil poznat a prožít lásku, což mu kněžský celibát nedovoloval. Proto se rozhodl vystoupit z katolické církve a přestoupit do evangelické, jež umožňovala kněžím sňatek. V tu chvíli jako by se dostal mezi dva mlýnské kameny. Katolická strana ho za jeho čin odsoudila, u evangelické vzbudil nedůvěru, protože se zcela nedistancoval od církve původní. Po zbytek života se potýkal s výčitkami a odsuzováním ze strany svého okolí. Jen na krátký čas našel v zapadlé vesničce Českomoravské vysočiny to, po čem toužil - lásku milující ženy. Po krátkém společném soužití - žena zemřela po porodu - dochází u něho postupně ke ztroskotání hodnot a morálnímu úpadku. I přes vlastenecké přesvědčení a kontakty s tehdejší literárním a vědeckým světem, zůstal osamocen - s výjimkou kontaktů s několika nejvěrnějšími sousedy z Březin. Uštván a nepochopen těmi, od nichž očekával pomoc, zemřel téměř jako žebrák.

Drašarův životní úděl Novákovou velmi zaujal, neboť v jeho marném snažení a marné práci spatřovala své vlastní marné úsilí, a proto se rozhodla Drašarovu osobnost. O jeho životních peripetiích napsat román.

VII. 3. Po Drašarových stopách

Poprvé se Nováková Drašarem zabývala již v roce 1894, kdy o něm pro časopis Lumír napsala krátkou črtu, kterou později rozšířila a zařadila do své cestopisné knihy *Z nejvýchodnějších Čech*. Pilně shromažďovala veškeré poznatky o Drašarově životě, studovala jeho korespondenci a rodinné listy v poličském muzeu. Nejcennějším zdrojem informací pro ni byly rozhovory s tamějšími Drašarovými pamětníky a nejvěrnějšími přáteli, jimiž byli Kaštánek, Filipi,

Lapáčková, Teplá, Anderle. O jeho životě získala autorka první informace od Anny Zrůstové z Pusté Rybné, jejíž matka byla dcerou porodní báby Drašarových dětí. Přesto o Drašarově životě neměla dostatek informací, a proto tato místa v jeho životě překlenula fikcí. V pátrání pokračovala velmi intenzivně, takže v Praze objevila i jeho velkou lásku Mínu.

Nováková opět, po románu *Děti čistého živého*, píše monografii. Avšak nejde o pouhý strohý životopis, monografie se v jejím uměleckém podání mění v hlubokou sondu do psychologie titulní postavy, ale nejen do její.

VII. 3. 1. Drašarovo vlastenectví

Josef Václav Justin Michl - Drašar skutečně žil, stejně jako Jan Jílek či Jiří Šmatlán, navíc je znám i z literární historie. Jeho jméno ani jména ostatních osob nejsou pozměněna tak, jak jsme u Novákové zvyklí. Pouze jméno Drašarovy velké lásky pozměnila. Románová Mína Fraňková se ve skutečnosti jmenovala Frankenbergová.

Také místům, kde se děj odehrává, ponechala původní názvy - Březiny, Polička, Telecí, Litomyšl, Rychnov nad Kněžnou aj. I když v tomto románě zůstala Nováková věrná hlavně nejvýchodnějším Čechům, se svým hrdinou nás provází různými místy Čech (Praha, Beroun, České Budějovice, Rychnov nad Kněžnou aj.) a zavádí nás dokonce až do Uher – do Pešti. Právě v Drašarovi překročila Nováková práh regionu a ukázala národní obrození jako celonárodní fenomén.

V románu využila nářečí z okolí Poličky.

Jak už bylo řečeno, setkáváme se, i když pouze okrajově, s tehdejší literární a vlasteneckou elitou - Kollárem, Hankou, Amerlingem, Hněvkovským,

Čelakovským a dalšími. Drašarovu dílu však autorka nevěnuje příliš velkou pozornost, nedočteme se, jak se vznikaly *Ouplný literární letopis*, *Pravopis illyrský* či *Soustavy jazyka českého*. Zajímal ji spíše Drašarův rozervaný život, proto zvolila psychologickou sondu do jeho nitra. Stejně jako Drašar není vykreslen ploše, ale plasticky v celé své psychologické rozpolcenosti, tak i ostatní postavy nejsou černobíle, působí živě a věrohodně.

Jestliže ze všech autorčiných románů cítíme její upřímné češství, ani v románu Drašar tomu není jinak, dokonce se dá říci, že zde dosahuje vrcholu. Autorka zde také využila lyrickou krajinomalbu jako v Dětech čistého živého. Popisuje krajinu ve všech ročních obdobích, během celého dne od úsvitu až do pozdní noci, od krůpěje rosy na trávě až k po nebi plujícím oblakům. Drašar je věčný hledač smyslu života, pravdy a lásky. Svými myšlenkami a názory převyšuje okolí, je „jiný“, proto zůstává nepochopen a osamocen a stává se cílem výsměchu.

Drašar se narodil jako syn měšťana z Poličky. Otec z něho chtěl mít „pána“, jak bylo v rodě zvykem, neboť v několika generacích byli v rodině kněží. Nechce mu však studia platit, proto se Drašar rozhodl vstoupit do piaristického řádu. Brzy si však uvědomil, že hmotné zajištění, které zde získal, mu bere vnitřní svobodu a zcela zakazuje tělesnou lásku ženy, po které toužil. Osvojuje si především církevní dogmata, a tak si ve svých úvahách stěžuje: „*Samé nemožnosti od nás žádají! Jmění i manželství jest nám zakázáno, - to, čeho řádný občan vsí silou se domáhá.*“²¹⁾

Od revolučního roku 1848 si Drašar sliboval nejen občanskou, ale i náboženskou svobodu, je však zklamán. Marně hledá pomoc a oporu v Pešti u Jana Kollára, jehož Slávy dcera mu učarovala. Po konverzi k evangelictví se jako učitel obecných škol

stěhuje z místa na místo, nikde nemá stání. Daň za pomyslnou svobodu je velká - jako původně vysvěcený katolický kněz se stejně nesmí oženit.

Podivný osud Drašara zavál až do zapadlé vsi na Českomoravské vysočině – do Březin, kde na krátký čas poznal lidské štěstí v podobě lásky k Josefce Maděrové. „. . . a říkal prve i sobě, že jest mu vybojovati vítězství života nad smrtí; ale zde ve volné přírodě, kde jako by nesly se k němu z lesů, vod a skal ohromné vlny jsoucna a věčnosti, zdálo se mu náhle, že ono vítězství života již vybojoval. . . Odvrhl osamělost, nepřírozenost, nelidskost; jest jako Adam v ráji, jenž probudil se k přítomnosti Evy, živý. Čím ve velké přírodě jsou úzké společenské zákony a pravidla? Čím zákon malichernější, kněžské požehnání, slovo knězovo? Slovo, jež dá se změnit, zvrátit, slova člověka často nižšího ve svém myšlení bratří svých: Kněz na místě božím? Což Bůh stanovil ony směšné formality a ceremonie? Bůh učinil člověka tvorem přirozeným, údem přírody ostatní. Jako on dýchá v rozkoši zažitého a budoucího s dívkou spojení, tak sklánějí se k sobě stromy a traviny, tak slétají se plesající ptáci, tak vlna bije o vlnu . . .!“²²). Když mu ale Josefka při porodu dítěte umírá, zhroutí se mu celý svět, i když tu opět nalézá lásku. Je to však lenivá, nepořádná a zčásti i pomatená žena, od které nemohl čekat porozumění, u okolí budí posměch a pohoršení, jak hluboko tak vzdělaný člověk klesl. V 52 letech umírá opuštěn všemi. Z jeho literární práce zbyl jen zlomek.

Nováková obohatila děj románu četnými epizodami, díky nimž poznáváme různé lidské typy a jejich rozdílné charaktery. Román Drašar je také jediným jejím dílem, kde od platonické lásky přešla až k odvážné erotičnosti.

Národního obrození je zobrazeno bez příkras a romantických vizí se všemi problémy a těžkostmi, které s sebou přinášelo. Pro Drašara plně platí autorčino, že „*cílem není štěstí - jest jím utrpení a práce*“.

Stavbou románu se autorka přiblížila Jiřímu Šmatlánovi, i když Drašar není tak dějově uzavřený. O to více je zdůrazněna psychologie hlavní postavy. Jak už víme, některé nedoložené etapy Drašarova života vyplnila autorka fikcí.

Román začíná tradičně narozením hlavního hrdiny, tedy stejně jako například u Jiráskova F. L. Věka „začínáme od Adama“. Ale nejen toto připomíná Jiráska. V románu Drašar nacházíme též jistou podobnost s Jiráskovou Filozofskou historií, a to především v popisech studentského života v Litomyšli.

VII. 4. Shrnutí

Osud Drašarův je zcela odlišný v porovnání s osudem Jílka či Šmatlána. Zatímco tito dva pocházejí z venkovského lidu a nejsou ničím známí, Drašar patří k národním buditelům. Vlastenecké cítění se v něm probudilo za gymnaziálních studiích v Litomyšli. Stal se z něho náruživý čtenář vlasteneckých knih. Později se věnoval studiu národního jazyka a národní historie po vzoru Palackého a je autorem několika publikací z těchto oborů.

Touha žít obyčejný lidský život a založit rodinu ho přivedla ke konverzi z katolické do evangelické církve. Zjišťuje však, že tento krok nebyl šťastný a jeho problémy vlastně nevyřešil.

Drašar, nejen úspěšný student piaristické koleje a později kněz a učitel a zároveň nadějný literát předbřeznové doby, nedokáže překonat překážky, které mu život staví do cesty a nakonec ztrácí i svou lidskou důstojnost.

Nováková tímto románem postavila trvalý pomník obrozeneckému pracovníkovi,
který by jinak zcela upadl v zapomnění.

VIII. Závěr

VIII. 1. Zamyšlení nad východočeskými romány Terézy Novákové

Záhy po svém sňatku (srpen 1867) se Teréza a Josef Novákovi stěhují z Prahy do Litomyšle, kde Josef Novák získal místo profesora na gymnázia. Přejít od rodičů a ze zámožné pražské rodiny do malého venkovského městečka znamenal pro Novákovou tísnivé osamocení, ale zároveň počátek její literární práce.

Ve své autobiografii o tom píše: „... *bylo pro mne skokem tak ohromným, že jsem se z toho dlouho vzpamatovat nemohla.*“ (viz výše). Ocitla se najednou ve světě zcela neznámém, bez přátel a navíc se postupně začaly kupit vážné rodinné ztráty a starosti. Najít životní rovnováhu jí pomáhaly procházky po okolí města. Zdejší krajina ji zcela okouzila nejen svou krásou, ale i drsnou nepřístupností a nepoddajností. Zaujaly ji stráně s hlubokými modrošedými lesy, v nichž se nacházejí nesčetné pískovcové či žulové skály rozličných tvarů, údolí s loukami plnými lučního kvítí, potoky a říčky se starými olšemi na březích. Je to kraj malebný, ale tvrdý, s drsným podnebím a dlouhými zimami, kde se točí prudké větry.

Pro Novákovou to byl div, téměř zázrak, který dosud nikdy nespatriila. Obraz tohoto zapadlého kouta, který objevila, nacházíme v jejích románech. Kraj a lidé v něm jsou vzájemně propojeni, dění v přírodě se shoduje s událostmi v lidském životě, splývají spolu. Nejlépe snad toto splynutí vystihla Jaroslava Janáková označením „krajina jako stav duše“, jako výraz a přímo symbol vnitřního rozpoložení postavy.

Novákovou rovněž okouzli místní národopis - venkovská stavení, domácí zařízení, hospodářské nářadí, oblečení vesničanů i měšťanů a místní nářečí. Více či méně jsou tyto složky přítomny ve všech románech. Zvláštní roli hrají nářečí, kterým se autorka od místních obyvatel musela naučit a která velmi výrazně rozlišuje. Jiným nářečím mluví vesničané v románu Na Librově gruntě (dnešní vesnice Nedvězí), jiným v rodišti Jiřího Šmatlána (Borev), jinak mluví Jan Jílek z Lubného. Nejpatrnější jazykové rozdíly najdeme v románu Děti čistého živého, kde obyvatelé vesniček Paseky, Česká Rybná a Miřetín mluví svým dialektem, zatímco vlastenečtí měšťané z Litomyšle (Volák, Kostlán) od nářečí zcela upouštějí a mluví dobovou češtinou.

Postupně si Nováková našla cestu od detailního národopisného popisu k člověku žijícímu v tomto kraji. K člověku s tvrdým charakterem, strádajícímu, bojujícímu se zdejší přírodou, často tápajícímu a hledajícímu smysl života. Snad nejzřetelněji tento posun vidíme v románu Na Librově gruntě, přikročila od národopisu k člověku.

Východočeská díla Novákové - až na jedno (Na Librově gruntě) - se zabývají náboženskými otázkami, ale kladou též důraz na češství a vlastenectví. Právě češství a vlastenectví stojí v románech na prvním místě. Významná role náleží rovněž problematice sociální.

Kdybychom se tímto krajem vydali dnes, obdivovali bychom stejně jako ona krásy přírody, zaslechli bychom především u starších obyvatel zbytky místního nářečí. Pokud bychom pátrali po stopách blouznivců, našli bychom podle jmen třetí a čtvrtou generaci jejich potomků, kteří však již většinou netuší, kdo byli jejich

předci. Také bychom zde narazili na novou sektu, která přišla z Ameriky, na tzv. adventisty, ačkoli v tomto kraji nemá pevné kořeny, udržela se zde do současnosti.

VIII. 2. Znají dnešní mladí lidé dílo Terézy Novákové ?

Znalost díla Terézy Novákové je v dnešní době velmi malá. Není však sama, obdobně skončila většina českých klasiků nejen z 19. století. Položme si otázku, proč tomu tak je.

Hlavní důvod spatřuji v tom, že se dnes její dílo se nevydává. Výjimkou je vydání Úlomků žuly v edici Česká knižnice v nakladatelství Lidové noviny v roce 2001. Ale ani tento svazek se netěšil a netěší velkému zájmu. Pokračuje tak vlastně v tradici, neboť dílo Novákové si nikdy velkou přízeň nezískalo, a to hned z několika příčin. Především to bylo již pro zmíněné nářečí, ale též pro neznalost prostředí ze strany čtenářů; důležitou roli sehrály rovněž náboženské otázky, neboť katolická většina z románů cítila, že autorka straní evangelictví, i když ona ve skutečnosti zůstávala nestrannou.

Minulý režim v románech Terézy Novákové akcentoval sociální pokrok a hledání cesty k proletariátu, náboženská problematika mu však vadila. Přesto ke konci padesátých let 20. století došlo k soubornému vydání jejích spisů, ovšem v tak malém nákladu (3000 výtisků), že se nedostalo ani na všechny veřejné knihovny. Ani dnešní doba však Novákové nepřeje, vadí jí v jejím díle pro změnu zase ty věci, které oceňoval režim dřívější.

Ale Nováková, co se víry a náboženství týče, ač byla pokřtěna a vychována v katolické rodině, měla v těchto věcech nadhled a ve vztahu k náboženství byla nestranná. Nejlépe o tom svědčí její korespondence, v níž se při opravě domku v Proseči radí, jaký nápis má nechat umístit na kuklu lomenice. Přikládá hned několik návrhů, v nichž je vzýván Bůh či se k Bohu obrací prosbou majitel stavení. Ale Nováková nakonec odpovídá sama sobě: „*Víš, jak ta přeci u nás s tou vírou je*“, a proto volí nápis zcela světský: „Mír přebývejž v domě tomto. Tato lomenice pozdvižena nákladem manželů dra Josefa a Terézy Novákových r. 1904.“ (viz příloha č. 4)

Následující historku jsem zaznamenala podle vyprávění nepřímé příbuzné Terézy Novákové, paní inženýrky Haaszové, která domek po spisovatelce zdělila, neboť Novákové postupně zemřely takřka všechny děti. Zůstal jediný syn, Arne, známý literární historik a kritik. Uzavřel sňatek se slečnou Jiřinou Haaszovou, s níž měl jediného syna Radovana, který však zemřel v útlém věku. Arne pak zemřel uprostřed svých tvůrčích sil v poličské nemocnici na zápal plic. Po smrti jeho ženy Jiřiny zdělil domek v Proseči její bratr s rodinou, ten už však také zemřel. Jeho ovdovělá manželka, již zmíněná inženýrka Haaszová, nechala přepsat domek na svého syna Vladimíra a jeho rodinu, tomu však v loňském roce (2006) zemřela manželka. Tolik úmrtí v jedné rodině svádí až k domněnce, že na blízkých Terézy Novákové snad spočívá kletba.

Z vyprávění inženýrky Haaszové jsem se také dozvěděla, že Teréza Nováková se jako žena v domácnosti necítila příliš dobře, nerada vařila a byla nepřítelkyní všech domácích prací, proto je všechny přenechávala služebné, což byla původně chůva

jejích dětí. Přivezla si ji do Litomyšle z Prahy, jak se můžeme dočíst v povídce Dva Duškové.

Chtěla bych závěrem poděkovat paní inženýrce Haaszové nejen za to, že mi umožnila prohlídku prosečské chalupy, v níž spisovatelka žila a tvořila, ale především za podrobný a všestranně zajímavý a poutavý výklad o životě Terézy Novákové.

- 1) In kol. autorů: Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století, Československý spisovatel, Praha 1982, s. 205
- 2) In Kamenité stezky, uspořádal J. Ort, Kruh, Hradec Králové 1978, s. 359
- 3) Tamtéž, s. 364
- 4) Tamtéž, s. 360
- 5) In Novák, A.: Podobizny žen, Novina, Praha – Brno 1940, s. 149
- 6) Tamtéž
- 7) Z lidské sonáty, ed. Sadbová Blanka, Odeon, Praha 1988, s. 9
- 8) In Nováková, T.: Jan Jílek, s. 8
- 9) Tamtéž, s. 66
- 10) Tamtéž, s. 102
- 11) Tamtéž, s. 105
- 12) In Nováková, T.: Jiří Šmatlán, s. 177
- 13) Tamtéž, s. 191
- 14) Tamtéž, s. 234
- 15) Tamtéž, s. 236
- 16) In Nováková, T.: Děti čistého živého, s. 471
- 17) Tamtéž, s. 221
- 18) Tamtéž, s. 524
- 19) Tamtéž, s. 534
- 20) In Nováková, T.: Drašar, s. 8
- 21) Tamtéž, s. 62
- 22) Tamtéž, s. 235

Resumé

Východočeské romány Terézy Novákové – vyjma románu Na Librově gruntě – se zaměřují na hledání životní pravdy a cesty k lidské důstojnosti a zároveň k lepšímu životu. Společně s hrdiny se můžeme stát hledači pravdy, avšak smutné je zjištění, že žádný z hrdinů onu životní pravdu nenalezl, ač jejímu nalezení mnohdy obětovali nejen rodinné štěstí, ale celý svůj život.

Jediný Jan Jílek našel pravdu ve víře zděděné po předcích, i když za cenu ztráty vlasti. Jiří Šmatlán prošel nejsložitější cestou, a to od katolicismu přes evangelictví až k myšlenkám socialismu, avšak pravdu rovněž nenalezl. Ani blouznivci v románu Děti čistého živého či vlastenecký buditel Drašar nebyli v jejím celoživotním hledání úspěšní.

Klíčová slova

- Teréza Nováková
- nejvýchodnější kout Čech
- Jan Jílek
- Jiří Šmatlán
- blouznivci
- Drašar
- víra
- hledání pravdy
- smysl života

Prameny a literatura:

- Chaloupka, O.: Teréza Nováková a východní Čechy, Východočeské nakladatelství, Havlíčkův brod 1963
- Janáčková, J.: Český román na sklonku 19. století, Academia, Praha 1967
- Janáčková, J.: Román mezi modernami, Československý spisovatel, Praha 1989
- Janáčková, J.: Stoletou alejí, Československý spisovatel, Praha 1985
- Kolektiv autorů: Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století, Československý spisovatel, Praha 1982
- Kolektiv autorů: Lexikon české literatury 3/1, Academia, Praha 2000
- Kolektiv autorů: Slovník českých spisovatelů, Libri, Praha 2000
- Lehár – Stich – Janáčková – Holý: Česká literatura od počátku k dnešku, Lidové noviny, Praha 1998
- Novák, A.: O Teréze Novákové, nakladatel F. Lukavský, Česká Třebová 1930
- Novák, A.: Podobizny žen, Novina, Praha – Brno 1940
- Nováková T.: Jan Jílek, ed. Honzík, J., Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1956
- Nováková, T.: Děti čistého živého, Román ze života lidu na východě Čech, Odeon, Praha 1966
- Nováková, T.: Drašar, ed. Honzík, J., Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959

- Nováková, T.: Jiří Šmatlán, ed. Honzík, J., Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1956
- Nováková, T.: Kamenité stezky, uspořádal J. Ort, Kruh, Hradec Králové 1978
- Nováková, T.: Na Librově gruntě, ed. Honzík, J., Státní nakladatelství literatury, hudby a umění, Praha 1956
- Nováková, T.: Roztroušené kapitoly, ed. Honzík, J., Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1961
- Novotný, J.: Kraj a dílo Terézy Novákové, Jos. R. Vilímek, Praha 1924
- Prosečsko
- Z lidské sonáty, ed. Sadbová Blanka, Odeon, Praha 1988

Přílohy

Příloha č. 1 – Spisovatelčina podoba z roku 1908 (In Roztroušené kapitoly)

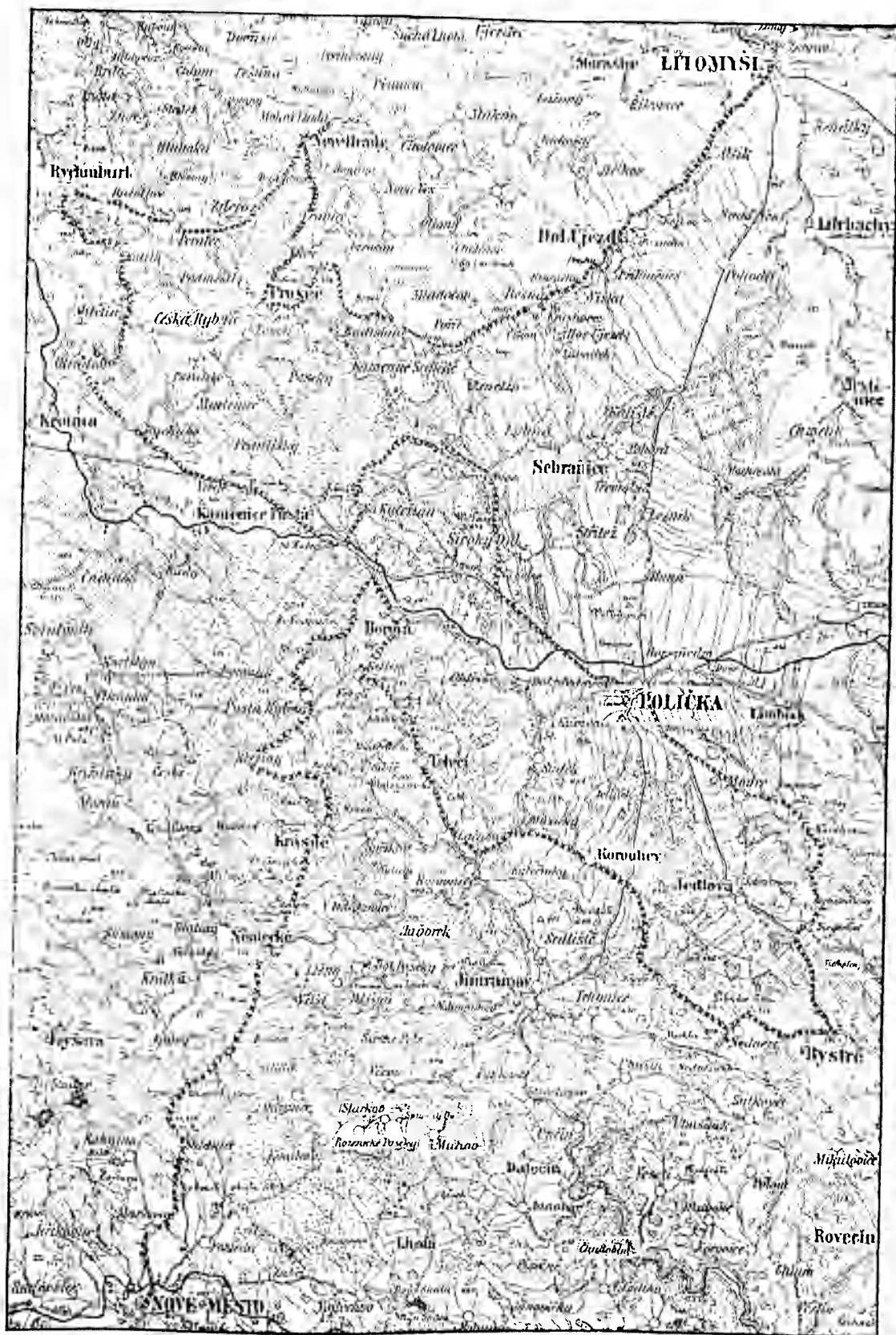
Příloha č. 2 – Mapa ke „kraji a dílu Terézy Novákové“ (In Kraj a dílo Terézy Novákové)

Příloha č. 3 – Chalupa manželů Novákových v Proseči (foto M. Nekvindová)

Příloha č.4 – Nápis na kukle chalupy manželů Novákových (foto M. Nekvindová)

1. Spisovateľčina podobizna z roku 1908

Měřítko 1 : 200.000

(Cesta Terčvy Novákové je na mapě vyznačena křížky.)

1861
The first of the
massive stone
columns of the
temple were
erected in
the year 1861
by the
British
Government
in
honor
of
the
British
Army
which
had
conquered
the
city
of
Lahore
in
1848
The
columns
are
made
of
granite
and
are
about
100
feet
high
The
columns
are
arranged
in
a
circle
and
are
connected
by
a
balustrade
The
columns
are
decorated
with
carvings
of
British
soldiers
and
officers
The
columns
are
a
monument
to
the
British
conquest
of
Lahore
in
1848
The
columns
are
a
monument
to
the
British
conquest
of
Lahore
in
1848